

grobovih (V. Delonga, Bizantinski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Starohrv. pros.* 11, 1981, 205 s. in opom. 30. Z. Vinski, O nalazima karoninških mačeva u Jugoslaviji, *Ibidem* 26), ne glede na to, da med drugim najdbe iz Trilja ne sodijo k prvinam kulture hrvaško-dalmatinskega kroga (Glej B. Dostal, *Das Vordringen der großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer, Magna Moravia*, Praha 1965, 380 in 384. Itd., itd.). Med ostalim so časovne opredelitve za najdbe iz Korinta v znanstveni literaturi večkrat ovržene.

Pri naštevanju kulture, h kateri se posamezni tipi nakita prištevajo, moramo omeniti, da uhan tipa 20, čeprav se pojavlja med gradivom z nekropole v Köttlachu, ne sodi h ketlaški (?) kulturi, kot to, po Karamanu, omenja avtorica. Ravno tako niso za to skupino značilni torlkvesi, kakor tudi ne za dalmatinsko-hrvatsko skupino.

Kljub tem pripombam je knjiga E. Maneve nedvomno velika pridobitev za arheologijo srednjega veka. Z njeno obdelavo smo spoznali, da je prostor Makedonije, kljub nekaterim komaj zaznavnim podobnostim pri nakaterih tipih nakita ali okrasja z zahodnimi kulturnimi krogi, tesno povezan s kulturnimi dejanj, ki so v srednjem veku dominirali nad celotnim ozemljem vzhodnega dela Balkana. Iz razprave je razvidno, da je glavno vlogo pri oblikovanju kulture tega dela Balkana imel Bizanc. Posredniki so bili obrtniki, ki so se urili in oblikovali na tem območju in bili pod njegovim estetskim ter oblikovnim vplivom, obogatim z močno miselnostjo antike in ki so prenašali in hkrati ohranjali pri življenju mnoge stare prvine, ki so še živele na prostoru zunaj bizantinskih meja.

Paola KOROŠEC

Béla Miklós Szóke, Kinga Éry, Robert Müller, László Vándor: Die Karolingerzeit im unteren Zalat. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalaszabar-Dezsözsiget. *Antaeus, Communicationes Ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 21. Archäologisches Institut der UAW, Budapest 1992. 591 strani, 107 tabel, 2 karti, 42 slik.

Porečje reke Zale sodi v zalsko župnijo, pokrajino, ki se razprostira na jugozahodnem delu republike Madžarske in meji na Republiko Slovenijo, v ožjem pogledu na pokrajino ob Muri. Poglavitna značilnost te pokrajine je veliko Balatonsko jezero, katerega sestavni del je tudi Mali Balaton (Kiss Balaton). Pokrajina je postala arheološko zanimiva že v 80-ih letih 19. st., po izkopavanjih v samem mestu Keszthely (Lipp 1884), in po arheoloških raziskavah v Zalaváru - Blatenskem kostelu v 40-ih letih 20. st. (Sós 1963), ki so trajala vse do smrti arheologinje Á. Sós v letu 1. 1993, ta je velik del svojega življenja posvetila prav raziskovanju tega območja.

Temelj boljšega poznavanja arheološke preteklosti pokrajine ob Zali predstavlja prvi zvezek Arheološke topografije Madžarske in zajema področje Keszthelya in Tapolce s širšo okolico (Bakay, Kalicz, Sági 1966).

V arheološkem raziskovanju porečja reke Zale in Malega Balatona je bilo prelomno leto 1970, ko so se pričela velika vodna-regulacijska dela, vzporedno z njimi pa je potekalo rekognosciranje terena. Tedaj so potekala intenzivna arheološka izkopavanja na potencialnih arheoloških lokacijah naselij, kastelov, cerkva in grobišč, preden bi jih spet zalila voda ali prekrili umetni nasipi.

V spodnjem toku Zale je bilo izkopanih 18 večjih, pa tudi več manjših najdišč iz raznih arheoloških obdobij (Sieben Jahrtausend am Balaton 1989 - z ostalo literaturo). Tako je bilo med leti 1980 in 1985 raziskano skoraj 50.000 m² površine.

Pred nami je publikacija, zanimiva tudi za slovenske arheologe, predvsem za tiste, ki se znanstveno ukvarjajo s slovanskim obdobjem. Gre namreč za objavo treh grobišč iz spodnjega toka reke Zale: Garabonc I-II in Zalaszabar-Dezsözsiget iz 19. st. Vsebinska knjige je razdeljena na več poglavij. V začetku so razložene okrajšave časopisov s podrobno navedbo uporabljen literature.

Béla Miklós Szóke, avtor grobišča Garabonc I-II, uvodoma

podla zgodovinsko sliko prostora spodnjega toka Zale, ki jo spremlja register karolinških najdišč in grobišč. Iz karte razprostranjenosti je razvidno, da je na majhnem območju, predvsem v okolici Blatenskega kostela - Zalavára, lociranih kar 41 arheoloških najdišč. In vsa so okvirno datirana v 9. st.

V naslednjem poglavju, namenjenem grobišču Garabonc I in II, iz zgodovine raziskav izvemo, da je bilo grobišče odkrito v 80-ih letih z izkopavanji v večih fazah. Leži na velikem, rahlo padajočem amorfnem otoku med krajema Balatonmagyaród in Garabonc. Podobno geografsko lego imajo tudi bližnja grobišča, kot sta Kehida (7.-9. st.) in grobišče Pusztaszentlászló (10. -11. st.). Grobišči Garabonc I-II sta sorazmerno majhni in spadata v skupino t.i. krajevnih - vaških grobišč. Na obeh grobiščih je bilo odkritih skupaj 122 grobov.

Kar se tiče načina pokopa, je analitično obdelana globina in velikost grobov ter oblika grobne jame. Izvedena je tudi primerjava globine pokopov iz raznih drugih, toda podobnih grobišč s Češke, Avstrije in Madžarske. Posebno poglavje je namenjeno grobovom in dvojnimi pokopom, kakor tudi položaju pokopov na grobišču.

V enajstih grobovih so bili odkriti pridelki v obliki hrane (kosti goveda, kokoši, svinje, lupine jajc) in pijače. Posebno mesto v tekstu ima tudi keramika. Obravnavana je lega posod v grobu, grupiranje keramike na grobišču, tehnološke značilnosti keramike, ornament, pečati oz. znamenja na dnu posod, namizna keramika ter vedra in srpi.

Avtor je posebej analiziral železne nože. Obdelal je njihovo lego v grobovih in jih primerjal z noži s podobnih grobišč Avstrije, Češke in Madžarske. Od ostalih pridelkov v grobovih je nemalo pozornosti namenjeno tudi prstanom - loči ščitaste in prstane s punktiranim oglavjem - in gumbom.

Med najpomembnejše najdbe s celotnega grobišča gotovo sodi meč z nožnico iz moškega groba Garabonc I 55. Glavič meča ima kroglasti zaključek in se sestoji iz dveh polkrogel. Za najbližjo paralelo meča iz Garabonca velja primerek iz Čierny Broda (Vizkelet). Meč je datiran v čas konca 8. in prve polovice 9. st., po mnenju avtorja pa bi naj bil delo bizantinskih delavnic. Bradasta sekira (Bartaxt) je znana iz groba I 49. Omenjen tip sekire ima zelo širok časovni razpon, tj. od sredine 8. st. do sredine 10. st. V grobovih Garabonc I 22, 37 in 75 so bile najdene tudi puščice, ki pripadajo različnim tipom.

Par železnih ostrog z ušesci prihaja iz groba I 70. Ostroga ima z zakovico pritrjen trn, na ušescih ostroge je kovinski del s tremi zakovicami za jermen. Deli železne garniture za zapenjanje ostrog so sestavljeni iz jezička v obliki črke U s štirimi zakovicami na vrhu, dveh pasnih spon in pentlje. Avtorju ni uspelo najti primerne analogije za ostrogi iz Garabonca, čeprav jih je iskal po celi Evropi. Primerjave pa dela z ostrogami iz grobišč dalmatinske Hrvaške (Nin - Ždrijac). Podobno velja tudi za garnituro za prpenjanje ostroge. Pri obravnavi moških grobov velja omeniti še pasne spon in torbe - mošnje, v katerih so bili največkrat kresilo, žepni nož, brusni kamen, šilo in novci. Pri pridelkih, značilnih za ženske grobove pisec obravnava več vrst nakita. Nedvomno veljajo za najpomembnejše razni tipi uhanov. Ti so: preprosti uhani z odprtim koncem, uhani z ob strani zavito žico, uhani s spiralnim obeskom, uhani s pentljo, uhani z jagodo, uhani s pločevinastim trapezastim obeskom in uhani z grozdastim priveskom. Sem sodijo tudi ovratnice iz različnih perl in jagod, kakor tudi razni ostali predmeti (koščeni etujji, vretenca).

Zelo zanimiva je antropološka analiza prebivalcev grobišča Garabonc I-II, ki je bila narejena na podlagi "penrose" razločkov in je bila uspešna za grobišče Garabonc I. Analiza kaže na možnost zelo ozke genetske povezave s prebivalci ptujskega grobišča. Ob tem je zveza s ptujskim grobiščem interpretirana kot hipoteza, da se je del prebivalcev Garabonc I ob koncu 9. stol. preselil na Ptuj, ti priseljenci pa naj bi bili predhodniki poznejših prebivalcev Ptuja.

Glavno vez avarsko-slovanskega prebivalstva na področju severozahodne Madžarske vidi pisec v Dudlebih, ki naj bi jih v začetku 7. stol. Avari v svojem vojnem pohodu proti Antom naselili kot vojne ujetnike v Karpatski kotlini.

Za prebivalce Garabonca II pa ne najdemo pravih analogij v Karpatski kotlini, ampak na področju evrazijskih ljudstev iz stepske srednje Azije (kazahstanski Saki, Sarmati).

Z arheološkega aspekta avtor meni, da najdbe na grobišču

Garabonc I in II kažejo bolj na zvezo s Karpatsko kotlino, kot pa z obdonavskim prostorom.

Na podlagi arheoloških in antropoloških podatkov avtor poskuša odgovoriti, kakšno službo so opravljali posamezniki. Moški so opravljali predvsem vojaško službo, o čemer pričajo orožje v grobovih in tudi poškodbe na delih telesa (lobanji), ker so pri več osebkih vidni udarci sekir in raznega drugega orožja.

Za grobišče Garabonc II je to nekoliko težje določiti, čeprav so tukaj odkrite frakture in udarci na lobanjah in delih teles z raznim orožjem.

Biokemični pogled na obe grobišči je opravil Imre Lengyel. Pri tej raziskavi gre za rekonstrukcijo sorodstvenih zvez in rodovnika pokopanih. Na grobišču Garabonc I bi naj živele 4 generacije, na grobišču Garabonc II tri, s četrto generacijo se namreč grobišče konča.

Avtor grobišči Garabonc I in II datira okvirno v 9. st., vendar meni, da grobišči nikakor nista nastali pred letom 840, torej pred prihodom Pribine v Zalavár.

Opozori pa tudi na to, da za časa frankovsko-avarskih vojn, torej ob koncu 8. in v začetku 9. st., pride do spremembe politične moči v karpatski kotlini in do etničnih sprememb v prebivalstvu ter do naselitve novih manjših skupin. Tako je med obema velikima arheološkima materialnima skupinama, na eni strani avarskim kaganatom in na drugi vzhodno frankovskim, nastala vrzel.

Ta se je velikokrat zapolnjevala npr. s poznejšimi datacijami avarskega materiala ali pa z zgodnejšimi datacijami najdb iz vzhodnofrankovskega obrobnegega področja. Oba datacijska poskusa metodološko nista popolna in sta v osnovi zgrešena v absolutnih kronoloških izhodiščih.

Sicer pa je časovni razpon na prehodu iz 8. v 9. st. vse do sredine 9. st. znan kot "Blatnica-Mikulčice" ali "predketlaški (Vor-Köttlach) horizont", ali pa kot "kulturna skupina s keramikom". V bistvu pa je ta faza organsko povezana s poznoavarsko kulturo, zato jo lahko obravnavamo po mnenju avtorja samostojno. Avtor predlaga za to obdobje termin "končna avarska faza" (endawarische Phase).

V porečju reke Zale in njeni okolici je znanih več grobišč (Zalacomár, Kehida, Söjtör, Vörs), ki sodijo v čas "končne avarske faze", kar se kaže zlasti v tvrnih ostalinah, strukturi grobišč in načinu pokopa.

Na grobišču Garabonc I-II gre po mnenju avtorja za mešanje avarskih in karolinških elementov, čeprav so karolinški elementi prevladujoči. Skupna uporaba (mešanje) obeh kultur pa je pripeljala do kvalitativno nove "karolinške kulture" (v vzhodnih Alpah poznane kot horizont Köttlach I).

Na začetku 9. st. zajame prostor spodnjega toka reke Zale "proces zahodizacije" (Verwestlichungsprozess). Leta 840 je bila ustanovljena vzhodnofrankovska grofija pod vodstvom Pribine in Koclja. Raznolikost kultur na novo priseljenih ljudstev je obogatilo kulturno paleto tega prostora z obilico novih impulzov, kar je imelo za posledico nastanek neke vrste "mešane kulture". Ta raznolikost se zrcali predvsem v jugovzhodnoevropskih elementih (donavsko-bolgarskih), kot je npr. deformirana lobanja iz gr. Garabonc I 14, kresilo iz gr. Garabonc I 73, uhan s preprostimi grozdastim obeskom, meč ... Pisec meni, da je bil t.i. "bizantinsko-orientalski kulturni krog" dolgo časa prikazan kot produkt moravske kneževine in je služil kot model za širjenje Velikomoravskega kraljestva. Večje število nakitnih in uporabnih predmetov na grobiščih okrog "nikoli moravske" cerkve v Mosaburg-Zalaváru in drugih Zalavár-Vársziget, Zalavár-Récskut, Zalaszabar-Borjúállásziget, nam jasno potrjuje družbeno, ne pa etnično (moravsko) pogojenost tega arheološkega gradiva.

Velik del publikacije zajema katalog grobišča Garabonc I-II, in sicer za vsako grobišče posebej. Nekaj strani pa je avtor namenil tudi naselbinskim ostankom (jame), ki so bili odkriti na grobišču.

Tretje grobišče s spodnjega zalskega področja je Zalaszabar-Dezsözsiget, katerega avtor je Robert Müller. Na začetku razprave avtor oriše zgodovino raziskovanj tega grobišča, ki leži na polju, imenovanem Dezső otok. Pri rekonstruiranju terena so bili najdeni fragmenti keramike z ornamentom valovnice in fragmenti bronastodobne keramike. Sondiranja so bila pozitivna in odkriti so bili grobovi, pri enem skeletu pa keramična posoda, datirana v 9. st. V letih 1982-83 je bilo izkopanih 82 grobov in 21 nasel-

binskih ostankov (v obliki jam). V nadaljevanju razprave avtor posebej analizira grobno jamo, njeno globino in orientacijo grobov. Od načina pokopa pa pokop v krsti.

Posebej analizira lego skeletov, kot je npr. položaj rok in nog pri pokojniku, pa skrčen pokop, trebušni pokop in poškodovane ter dvojne pokope.

Na grobišču Dezsözsiget je zelo majhno število grobov, ki imajo prdatke. Kar dve četrtini grobov je brez prdatkov. O poganskem načinu pokopa nam pričajo grobovi, v katerih so bili odkriti prdatki v obliki hrane in pijače. Živalske kosti so bile odkrite v dveh grobovih (grob 59 in grob 68), ostanki lupin jajc pa v grobu I in 6. Vredno je omeniti še grob 62, ob lobanji je bil odkrit živalski sekalec. Avtor ta pojav povezuje kot sredstvo za obrambo pred uroki in je pogost pri šamanih.

Prav tako so keramične najdbe zelo redke in so znane le v štirih grobovih. Sicer pa njihove forme močno spominjajo na keramiko iz poznoavarskega obdobja.

Posebno poglavje v razpravi je namenjeno noši s prdatki in uporabnim predmetom, ki so znani le iz 15 grobov. Med nakitnimi predmeti prevladujejo uhani, kot so: uhan s spodaj razširjenim spiralnim obeskom, uhan z zavitim koncem, uhani z ob strani navito žico in luničasti uhan z zvezdastim obeskom. Od nakita pa so pogoste tudi perle (rumene-okrogle ali cilindrične oblike iz steklene paste). Od uporabnih predmetov pa se pojavljajo steklena gumba, koščena etuija za igle, vretenci, šilo, kresilo in kresilni kamen.

Med pomembnejše najdbe iz grobišča Dezsözsiget sodi nedvomno predmet iz roga (koščena solnica), ornamentiran s prizorom živali, pod katero je motiv križa. Po mnenju avtorja so podobni predmeti znani že na avarskih grobiščih, določene oblike teh predmetov pa naj bi prevzeli tudi Slovani 9. in 10. st.

Sledijo zaključne misli o grobišču Dezsözsiget. Avtor na osnovi koščene predmeta in luničastospastega uhana z zvezdastim priveskom grobišče časovno postavlja med grobišči Sopronkőhida in grobišče v Pittnu, torej v 9. st. Zanimivo je, da antropološke raziskave niso dale pravih rezultatov za etnično opredelitev prebivalstva na grobišču Dezsözsiget. Način pokopa in arheološko gradivo pričajo, da ne gre za prej živeče Avare, ampak za slovanski živelj, ki se je naselil v bližini upravnega središča Mosaburg/Zalavár. Na grobišču naj bi začeli pokopavati med leti 840-850, pa vse do začetka 10. st.

Sledi katalog grobišča in obravnava naselbinskih ostankov iz Dezsözsigeta s katalogom.

Knjigo zaključijo Kinga Éry z vzorno opravljeno antropološko analizo grobišč Garabonc I-II in Zalaszabar-Dezsözsiget.

Publikacija torej obravnava probleme in gradivo z grobišč, ki je znano na slovanskih grobiščih predvsem v severovzhodni Sloveniji. Oba avtorja, tako Szóke B. Miklós kot R. Müller, v svojih razpravah nista upoštevala tipičnih slovenskih grobišč, ki sodijo v njun časovni okvir, kot so: Turnišče pri Ptuj, deloma Ptujski grad, Brezje pri Zrečah in Spodnji Duplek. Ta grobišča sodijo po analogijah predmetov vsekakor v okvir panonskega kulturnega kroga in se pojavljajo na področjih, ki mejijo na Panonsko nižino.

Objava treh grobišč iz spodnjega toka reke Zale je vsekakor pomembna za raziskovalce slovenskega prostora na prehodu iz 8. v 9. st. To je obdobje propada velikega avarskega kaganata in verjetno novih migracij v Panonski nižini, ki niso zajela samo slovanskega življa s severa in severozahoda, ampak tudi plemena iz karpatskega bazena, torej z jugovzhoda.

V celoti gledano je delo vzorno opravljeno, zlasti zanimivi pa so antropološki in genetski aspekti, kakor tudi analiza arheološkega gradiva, pri čemer je dan večji poudarek jugovzhodnemu panonskemu področju (donavsko bolgarskemu), kot pa moravskemu.

Delo torej, ki ga ne kaže prezreti.

BAKÁY, K., N. KALICZ in K. SÁGI 1966, *Veszprém megye régészeti topografiája. A keszthelyi es tapolcai jaras. - Magyarorszag regeszeti topografiája 1.*

LIPP, V. 1884, *A keszthelyi sirmezok.*

SÓS, Á. 1963, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. - *Arch. Hung.* 41.

Sieben Jahrtausende am Balaton, 1989. - Razstavni katalog.

Branko KERMAN